

Marin Franičević
Zagreb

JUDITA MARKA MARULA PEČENIĆA O ČETIRISTO PEDESETOJ GODIŠNJICI PRVOGA POZNATOG IZDANJA

Dovršena »*godišće parvo nakon tisuća i pet sat, na dvaeset i dva dni miseca aprila*«, a »*štampana u Bnecih pomnjom i nastojanjem Petra Sričića Splitsanina*«, *Judita* je Maruliću veoma brzo donijela mnoga priznanja i slavu. Tiskanje prvoga poznatog izdanja *Judite* dovršeno je 13. kolovoza 1521. Drugo, »*zadarsko*« 30. svibnja 1522. Treće, *Di Negrijevo*, »*dubrovačko*« pojavilo se već u siječnju 1523. U manje od godinu i pol izašla su, dakle, koliko znamo, tri izdanja Marulićeva spjeva. Ako i pretpostavimo da su Božićevićeve, Albertijeve, Paškvalićeve i druge pohvale i nadgrobnice pjesniku koje potječu iz njegova kruga pisane više ili manje konvencionalno, u duhu onoga vremena, nikakvim konvencijama ne možemo objasniti hvale koje će petnaestak godina poslije pojave *Judite* izreći Petar Zoranić u *Planinama* (datiranim na 20. zrilvoća miseca 1536) Zorranov Marul »*cvileći nad rasutom bašćinom*«, »*poje*« svoj autentični »*poj*«, a rodoljubivi ga Ninjanin zaista čuje i osjeća:

»*Blažen i slovući biti će njega glas,
Dokole živući bude harvackih stas.*«

(Pl., Kap. XVI)

Marul je već preko decenije mrtav i nikakva konvencija nije mogla biti uzrok Zoranićevoj proročanskoj hvali.

Dvadesetak godina kasnije savjesni i istinoljubivi Petar Hektorović zapisat će u *Ribanju* prilikom posjeta Nečujmu i ove riječi:

»Dugo vrime Marul Marko je tuj š njim bil,
Koga mnim, da si čul, i knjige njega štil,
Kê su raznesene po sve svita kraje,
Čudno narešene, svake slasti slaje.«

(R., 773—76)

I dalje:

»Marko Marul, oni komu se svi čude,
Koga glas svud zvoni i cvate od svude!«

(R., 789—90)

Ne samo zbog Marula, ali u prvom redu zbog njega, okrenut će se Hektorović Splitu:

»O Splita čestiti, kû si sriću imil
Da s' vazda njizdo ti razumnim ljudem bil!« Itd.

(R., 793—94)

Ne zaboravimo da smo u Nečujmu i da je pjesnik *Judite* ne samo uzrok nego i glavna svrha ove Petretove pohvale:

»Li Marul nad svima, za reći rič pravu,
Najveću čast ima i diku i slavu.
Zvizdami mev svimi kako sja Danica,
Tako t' mev mudrimi ime mu protica.«

(R., 801—04)

Barakovićeva *Vila Slovinka* neće ga moći zaboraviti ni u idućem stoljeću:

»Bih nigda doparla na vrime Marula
Latinkam do garla i glas njih taknula,
Opet sam padnula . . .« Itd.

(V. Sl., VII, 925—27)

A mogli bismo ući i u XVIII stoljeće i pozvati se na Kavanjina, Levakovića i druge. Ili u XIX te citirati Kukuljevića, Jagića, Kсандrića, Šrepela, Marjanovića, ili pjesnike od Franje Markovića i Kranjčevića do Nazora i Ujevića, ili prozaike od Vjenceslava Novaka i Đalskog pa do naših dana. Tvrdnje malobrojnih književnih historika koji su poput Maretića ili Maixnera, Šurmina ili Medinija Maruliću osporavali umjetničku vrijednost zaista zvuče ili neznački ili pretenciozno. Ulaziti s njima u raspru ne bi imalo pravoga smisla, kad njihove zablude ne bi bile poučne i danas.

Prikazujući Brozove *Crtice iz hrvatske književnosti* (Rad JAZU 89) Tomo Maretić je napisao o Maruliću da su »svi složni« (spac. M. F.) »da mu ne stoji pjesnička vrijednost visoko iznad ništice«. Nazor je odgovarao: »Reklo se da se ne može čitati, a moralo se kazati da se ne zna čitati«. I dalje još usmjerenije: »Vrijednost Marulićeve *Judite za me i s obzirom na sadržaj i s obzirom na formu po onom što mi je dosad pružila i ja znao od nje primiti, nije nikako negdje pokraj ništice*«. To neznanje čitanja čini nam se bitnim. Ali nije jedino. Maretić je tvrdio da su u njegovoj sasvim određenoj ocjeni Marulića »svi složni«. A to je, zna se, daleko od istine. Iako pokušaj potcjenjivanja Marulića nije »posve osamljen«, kako je napisao Vodnik, kao potpuno odricanje ostao je ipak osamljenim. Očiglednu neistinu o složnosti svih, Maretić nije mogao napisati iz neznanja. Krivo usmjerenom prema dijelu književne baštine koja je kvarila njegovu zamisao o književnom jeziku, Maretiću se u tom trenutku zaista moglo učiniti da u onomu što udaljuje od njegove koncepcije nema ničega vrijednog.

Istina, ni Mediniju *Judita* »ne daje literarnog uživanja«. Za njega je Marulićev spjev »slobodni i razvučeni prijevod iz biblije: u kojemu se »izgubiše ljepote originala«, a Marulić mu je pisac od kojega se drugi »nijesu mogli Bog zna čemu naučiti«. Ali to je pisano 14 godina poslije Maretićeve tvrdnje. Medini je isto tako jedan od onih koji nisu »znali čitati«, ali ne zaboravimo da je Mediniju smetao i Marulićev primat što je također moglo utjecati na njegovu ocjenu. On je, naime, inzistirao na kronologiji zbivanja pozivajući se na činjenicu da je Đore Držić umro iste godine koje je *Judita* napisana. Neznanje čitanja ostajalo je ipak u prvom planu, isto neznanje koje je npr. , potaklo nepristranoga Velimira Gaja da napiše kako je u Karnarutićevu *Vazetju* »sricanje jednolikih slovkah« »neugodno do zla boga« i kako »dodijava uhu« te kako »lje nije blagoglasno«. Gaj će i za našega najskladnijeg renesansnog pjesnika Hanibala Lucića kazati da mu je pjevanje »po glasu pusto i neugodno nabijanje ili, bolje reći, jarčje poskakivanje«. Naopako čitanje uzrok je i nekim drugim, istina, mnogo blažim pokušajima da se Marulićevo djelo propisno katalogizira i spremi u muzejske podrumе među mrtve spomenike prošlosti. Isti prizvuk imaju i katkada svjesna a katkad nesvjesna, nastojanja da se Marulićevi tekstovi što je moguće više štokaviziraju. Marulić je, što je sasvim prirodno u vremenu u kojemu književni jezik nije normiran, pisao jezikom koji mu je bio najbliži i najpoznatiji. Ali on nije ni namjeravao uvesti u književnost splitski govor pa ni čakavski dijalekt u širem smislu, već je, kako sam kaže, pisao *harvacki*. A hrvatski jezik čine sva tri dijalekta i svaki je od njih, prije norme i potencijalno, i stvarno, književni jezik, čakavski u Marulićevo vrijeme ponajviše. Marulić ne bi dobio ni izgubio ništa od svojega značenja ni od poetske vrijednosti da je bio štokavac ili kajkavac. On se,

međutim, služio govornim jezikom koji je bio čakavski, ali i jezikom ondašnje književnosti koja je pretežno ali ne isključivo čakavska. Njegovi su jezični izvori čakavski tekstovi glagoljaša, ali i stihovi narodnih pjevača i gradskih začinjavaca u kojima su se taložili razni jezični nanosi. Marulić ih je »valorizirao« po svojoj potrebi, uvijek konkretno. Zato u njega ima i štokavskih elemenata (a bilo bi vjerojatno i kajkavskih da mu je kajkavština bila pristupačnija, kao što, npr., ima mađarskog i turskog leksika koji je do njega dopro). Ali u osnovi je Marulić ipak čakavac koji u svojemu mediju i za svoju sredinu stvara književni jezik po vlastitoj mjeri i daje mu odgovarajuću normu. Zato svaka pa i najnezatnija štokavizacija koja već nije u njegovu tekstu, u njegovoj versifikaciji kviri ovo istančano poetsko i jezično tkanje i općenito škodi Marulićevu djelu. Svejedno radi li se o maretićevskom jezičnom shvaćanju, ili o tobožnjem približavanju matici i o jedinstvu hrvatske književnosti, ili o jednako sumnjivom prilagođavanju suvremenom čitaocu. Norma je hrvatskoga književnog jezika davno definirana, njegova se povijest zna, i ništa ne doprinosimo ni jeziku ni književnosti krnjenjem Marulićeve pjesničke riječi. On je, to je više nego sigurno, i najpoetskiji pa prema tome i najhrvatskiji, i najhumaniji ako hoćete i najživlji i najbliži čitatelju baš takav kakav jest.

»Prilagođavanja« Marulićeva teksta nekim trenutnim jezičnim shvaćanjima počinju s Jagićem i traju čini se, do danas. Jagić je istina cijenio Marulića kao »čovjeka velika i znamenita ne samo za latinsku, nego i za hrvatsku književnost« i vjerovao da će Marulić otkrićem novih djela »izaći s vremenom još veći i znatniji« te da še »njegovi potomci imati još više razloga ponositi se starimi vjekovi hrvatske knjige«, ali ipak nije, čini se, uvijek imao dovoljno sluha za Marulićev poj. Ne mislim na krive lekcije pojedinih riječi koje se uglavnom nastavljaju i do danas, kao što su npr., *kažu* mjesto *ka su*, kako je u Marulića (J. I, 81)¹ ili *s njim* (misleći valjda na Oloferna) mj. *s njima* (tj. očima) čime se znatno kviri Marulićeva poetska slika (IV, 49)² ili *breč* mj. *brec* (brecanje) kojim se kviri rima (VI, 229),³ itd. A ne mislim ni na neke tiskarske pogreške prvoga poznatog izdanja koje nisu ispravljene kao *razbivši* mj. *razvivši* (šator, I, 40), *odrit se* mj. *oprit se* (III,16), *ta* mj. *tja* (V,42); *skropeći* ili *kropeći* mj. *škropeći* (VI, 148 b) itd. I ne mislim na priličan broj pogrešaka koje su nastale u nekim novijim izdanjima. Mislim na svjesna odstupanja od Marulićeva teksta. Jagić je, a u tome su ga slijedili i priređivači Marulićevih tekstova koji su došli poslije njega, Marulićevo *ar* pretvorio u silabičko *r*. Moglo bi nam se na prvi pogled to i ne učiniti baš mnogo značajnim. Možda bi čak i bilo beznačajno kad ne bi mijenjalo Marulićevu intonaciju, kvarilo na više mjesta rimu i, što je manje uočljivo, vršilo određen pritisak u smjeru odstupanja od čakavske akcentuacije koju vrši i versifikacija, ali na sasvim drugi način. Marulić nije slučajno, i

to bez izuzetka, pisao *ar*. Istina, ovaj problem nije samo problem čitanja Marulićevih tekstova. Uređujući Lucića i Hektorovića za Pet stoljeća hrvatske književnosti vratio sam ovo *ar* zato »što ga je velika većina starijih hrvatskih pisaca pisala« i što se na tom čakavskom području i »danas dosljedno govori« i konačno zato što sam pretpostavljao »da se, ako se u Lucićevo vrijeme, kako kažu neki historičari jezika silabično *r* i nije izgovaralo kako se pisalo (*ar*), nije izgovaralo ni kao štokavsko vokalno *r* nego je bilo umekšano poluglasom (otprilike onako kako ga i danas izgovara pravi (hvarski) čakavac koji inače ne govori štokavski, ali u iznimnim prilikama to pokušava«). Pozvao sam se zatim i na neke rime Hanihala Lucića i Đore Držića, koje zahtijevaju ne samo pisanje nego i čitanje samoglasnika *a* (Đore, npr., sriče *neharnu* sa *protarnu* i sa *svarnu*, te *neharni* sa *ucarni* ili *vape* sa *tarpe*). Marulić nije leutaš, on ne pjeva nego piše ali se i on poziva na *začinjavce* koji su u njegovo vrijeme i gradski pjevači, on, istina ne spominje kantastorije, ali ipak piše *historiju* i to za one »ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke« — a to praktično znači da piše i za sluh, a ne samo za vid. A zbog zvučne je rime znao mijenjati ne samo sintaksu nego i morfologiju, pa je teško pretpostaviti da bi rimovao, npr., riječ *Tarsi* u kojoj se *a* nikako ne može eliminirati ni u pisanju ni u izgovoru (»*omnes filios Tharsis*«) sa *ursi* i *omrsi*, kako to izlazi kad odbacimo *a*. U Marulića je, međutim, *varsi* i *omarsi* (J. II, 13—16). Marulić rimuje *Marka* sa *sarka* i *tarka*, a ne sa *srka* i *trka* (V, 141—143, poznavši sa *umarvši* a ne sa *umrvši* (VI, 159—160) ili *dahće* sa *darhće* a ne *drhće* (VI, 76—78). Mnogo češće nego što se uništava rima pretvaranjem Marulićeva *ar* u štokavsko sonatno *r* mijenja se intonacija čitavih kvartina:

»*Damasku prid vrati prišad, malo pot(a)rp,*
Poče žita žgati, kã jur prošahu s(a)rp,
Zač(a)rni kako č(a)rp polje kad požar sta,
Ne bi utlin ni k(a)rp, da golo sve osta«.

(J. II, 29—32)

Ili:

»*Splete p(a)rste s p(a)rsti, a glavom poklima,*
I'od toke g(a)rsti zavrati očima«. Itd.

(J. II, 227—28)

Nema, dakle, nikakve sumnje da smo Maruliću bliži kad pišemo *ar* kako je i on pisao, a to znači da nema pravog opravdanja za izmjenu njegova teksta.

Naprotiv, postoje valjani razlozi za drugačiju lekciju nekih riječi i slova o kojima, čini se, nismo ni razmišljali. Marulić redovito piše *meu*, jednako u stihovima u kojima je *meu* jednosložno (*paka*

barune zva, ter sede meu njimi«),⁴ *bisan pas meu ljudi, pojti ne umi kamo*«⁵ kao i u stihovima u kojima je dvosložno(»*Ozija ustarhal staše meu njima*«⁶ ili »*i čtovana biti meu banicami*«).⁷ Bez obzira na Marulićevu grafiju, koja uostalom i nije uvijek precizna, oslanjajući se na njegov osjećaj za versifikaciju, posebno na silabičku strukturu dvanaesterca koji je i u njega strogo izosilabičan, uzevši naravno u obzir da se ponekad služio elizijom odnosno sinerezom i sinizezom, možemo biti sigurni da ta dva *meu* nisu isto. Istina, Marulić je dvosložno *meu* koje se i danas izgovara *meju* mogao bilježiti u nedostatku slova *j* sa *i* kao što je činio i drugdje, ali mu se to vjerojatno nije činilo potrebnim, ili ga je nato povukla analogija. Marulić, naime, glas *j* između vokala od kojih je jedan i uglavnom nije bilježio (*moi, pie, biući, poima, šiu, nepriatelj, svia* itd.) pa jednako piše, npr. *sjahu* i *sijahu*. Jednosložno *meu* koje se čitalo *mev* (također sačuvano do danas) nije baš ni mogao bilježiti drugačije, jer slova *v* i nema. Marulić nije *j* ispred i redovito bilježio ni u nekim zamjenicama ((*j*)ih, (*j*)im kao što ga nije bilježio ni u imperativima nekih glagola gdje dolazi poslije *i* (*hti(j)*, *izuvi(j)*, *vi(j)* i sl). To *j* koje se i danas izgovara nije se, međutim, pisalo, ali ga, čini se, treba pisati i izgovarati, kako se piše i izgovara u riječima *cilici(j)*, *ob(j)iše*, *se, pri(j)ati* itd.

Marulićeva grafija ne razlikuje uvijek *s* i *š*. On piše: *pies* (*piješ*), *sidis* (sidiš), *strasnih* (strašnih), *ios* (još). U tim se riječima *s* normalno transkribira u *š*, te nema razloga da se i u nekim drugim riječima ne postupi isto, pa treba pisati i čitati *oštar* i *oštrina* a ne *ostar* i *ostrina* kako se to običava, *kašteli*, *buštih*, *naštrikat*, *štumak*, *dešperana*, *komoštre*. Kad se *okuši* pretvori u *okus* onda se još jednom pokvari rima.

Ukratko, Marulićev tekst treba osloboditi nekih kasnijih nanosa i učiniti ga što autentičnijim, to više što se to autentično gotovo bez izuzetka podudara s poetskim. Tek kad se ovo uspješno dovrši i kad se riješe neka još otvorena pitanja samoga teksta može se ozbiljnije postaviti i pitanje čitanja odnosno recitiranja. Danas, kada je tekst *Judite* već i preveden na suvremeni književni jezik, prvo pjevanje čak i u dvije varijante, to je prije svega pitanje akcentuacije i Marulićeve versifikacije bez koje također nema pravog ključa.

I u pogledu naglašavanja postoje dvije suprotne tendencije. Jedna vodi prema već spomenutoj štokavizaciji svega što je moguće štokavizirati, pa i prema štokavskom akcentuiranju kojim se katkada dobronamjerno mislila podići književna vrijednost Marulićeva djela da bi se redovito postigao suprotan učinak. U drugoj se varijanti traži potpuna čakavizacija, potpuno vraćanje na rekonstruirani splitski govor XV i XVI stoljeća. Naravno, ova su nastojanja, iako rjeđa, bila mnogo uspješnija i za otkrivanje pravoga teksta potrebniija. Ona su nas sasvim približila autentičnom Maruliću, a to hoće reći

i ponovnom oživljavanju njegovih stihova. U toj je varijanti Marulić za mnoge bio ne samo iznenađenje nego i neočekivani poetski doživljaj što je poslije upornih pokušaja štokavizacije i razumljivo. Ipak, valja i u tome biti umjeren, zato što Marulić, rekli smo, nije pisao na dijalektu. Za njega je to bio književni jezik, u kojemu je ondašnja splitska čakavština bila dominantna, ali nije jedina. I zato, što je Marulić dobro poznao versifikacioni sustav kojim je pisao i uz to bio vrlo dobar versifikator. Marulićev je dvanaesterac, kao što je poznato, najsloženiji stih kojim se ikada pisalo na ovom našem jeziku. Nije stvar samo u dvostrukom rimovanju, to dvostruko rimo- vanje je opće pravilo staroga hrvatskog dvanaesterca. U Marulića se i te dvostruke rime ponavljaju još jednom. A pisati čvrsto odre- đenu »historiju« u kojoj je već sve poznato stvarno u šesnaester- cima što se po četiri puta sriču i ne ogriješiti se, tako reći nijednom, o pravilno rimovanje znači, i bez obzira na poetski domet, biti vir- tuozom. Karakteristika dvostruko rimovana dvanaesterca je izosila- bizam polustihova. Ali se u okviru takvog izosilabizma on račva u dva tipa: prvi, Marulićev koji je svojstven i ostalim čakavcima označava slobodan raspored akcenatskih cjelina unutar šesterca, i drugi kojim pišu Dubrovčani traži strogu podjelu na dvije trosložne cjeline, i čvrstu granicu između njih, poslije trećeg i devetog sloga. Zato u Dubrovčana u principu prevladavaju daktilske^b i kretičke odnosno amfimacerske cjeline, a javljaju se često i naglašene jedno- složnice u klauzulama polustihova, jer su moguće samo trosložne i dvosložne plus jednosložne cjeline. U Marulića to pravilo o struk- turi dvanaesterca ne postoji. I nije razlika samo u tome što su u njega, s obzirom na čakavsku akcentuaciju, amfibradi pa čak i ana- pesti mnogo češći nego i u tome što njegov šesterac nije razdijeljen u dvije cjeline nego se često sastoji i od dvosložnih te dvosložnih i četverosložnih akcenatskih cjelina, a to znači da se trohejske cje- line ne javljaju samo kao prvi dio kretika nego i samostalno te da su ponekad i uzlazne, jampske. Raspored akcenata bi prema tome imao biti mnogo slobodniji. Ali to je samo privid. U Dubrovčana se osim čakavskog utjecaja miješa rima koja je često dvosložna. Evo, npr., Menčetića:

»Koji čtiš sej pjesni, molim te veselo,
Tako ti ljuvezni veseli tvê čelo.«

(Koji čtiš sej pjesni)

Sa čelo se može rimovati jedino *vesèlo*, a ne *veselo* a sa *pjesni* *ljuvèzni*. U ovoj pjesmi od šest dvanaesteraca imamo još *tvori go- vòri* i *kosti gorkòsti*, a to znači da mjesto daktila imamo amfibrahe. Osim toga naglašena jednosložnica često, kao i u ovom primjeru, dolazi ispred dvosložne riječi, pa mjesto amfimacera imamo palim- bakhej. Rezultat je na kraju, ne samo u Menčetića, nego i u svih

renesansnih pjesnika iz Dubrovnika, silabični trodijelni stih s neznatno izraženom, gotovo neuočljivom, daktilskom tendencijom. Već prvi stihovi *Judite* otkrivaju nam nešto drugo.

»Dike ter hvaljen'ja presvetoj Juditi,
Smina nje stvoren'ja hoću govoriti;
Zato ću moliti, Bože, tvoju svitlost,
Ne htij mi kratiti u tom punu milost«.

(J. I, 1—4)

Ostavimo li otvorenim prvi polustih prvoga i drugog stiha (»*Dike ter hvaljenja*« i »*smina nje stvorenja*«) ustanovit ćemo da od šest preostalih šesteraca samo tri imaju trodijelno fraziranje (»*presvetoj Juditi*«, »*zato ću moliti*« i »*ne htij mi kratiti*«). Preostala tri šesterca imaju ne samo trohejsko fraziranje (granice poslije drugog i četvrtog odnosno osmog i desetog sloga) nego u njima dominira trohejska inercija (»*hoću govoriti*«, »*Bože, tvoju svitlost*« i »*u tom punu milost*«). U prirodnom naglašavanju, a s obzirom na izrazito čakavsku podlogu Marulićeva jezika, reklo bi se »*hoću govoriti*«, »*Bože, tvoju svitlost*« i »*u tom punu milost*« pa bismo u tri šesterca imali pet trohejskih (i jedan sekundarni iktus u prvom slogu riječi *govoriti*) te tri jampske cjeline, *hoću*, *tvoju* i *u tom*. Ali kako je u Marulića inercija amfibraško-trohejska, to se vjerojatno u čitanju i njemu poneka jampska cjelina premetala u trohejsku. Gajevo »*jarčje poskakivanje*« javilo bi se tek onda kad bismo od amfibraha pokušali napraviti daktil. Versifikacija, naime, govori da starijim hrvatskim pjesnicima nije bilo strano ni određeno prilagođavanje ritmu koje im je dopuštao slobodan izbor između čakavskog i štokavskog akcenta. To je bila neka vrst skandiranja. U prirodnom naglašavanju, bez cezura, za suvremenoga se čovjeka šesterac »*dike ter hvaljenja*« sastoji od dvije cjeline: od jampske riječi *dike* i peona trećeg *ter hvaljenja*. U Dubrovčana bi zbog stroge silabičnosti trodijelna inercija riječ *ter* vezala s riječju *dikè* i prebacivši akcent na prvi slog stvorila diktalsku cjelinu.⁹ A suvremena tipologija koja principe proučavanja izvlači iz samoga stiha, ne priznavajući stope, ovaj polustih smatra trohejskim samo po fraziranju, ali izgovarajući ga kao cjelinu u njemu čuje dva amfibraha (»*dike ter hvaljenja*«). A to isto vrijedi i za šesterac »*smina nje stvoren'ja*« bez obzira hoćemo li *smina* tretirati kao trohej ili jamb.

Ukratko: prilagođavanje marulićevskoj strukturi stiha, a to znači ritmičkoj inerciji koju diktira cjelina, potrebno je i suvremenom čitaocu. Ipak, s obzirom na još latentne maretićevske tendencije, Marulića valja najprije čakavizirati da bismo ga ponovo štokavski obojili u onoj mjeri i na onim mjestima na kojima se obojio on sam. Tek tada ćemo otkriti njegov domet i poetsku snagu kojom je djelovao na generacije renesansnih i baroknih pjesnika,

i po kojoj je postao otac novovjeke hrvatske književnosti, a njegovi stihovi, iako nisu bili prvi, udarali pečat čitavom stoljeću koje je i po njemu nazvano zlatnim.

Marulić je zaista zaslužio tu slavu, i zaslužio je proglašen »*prvom zvijezdom*« hrvatske renesansne poezije te je bez kolebanja smješten usred »*perivoja od slave*« ispred svih svojih suvremenika. Čime to, kakvim to glasom njegove »*sloge*« »*svud zvone*« i »*cvatu od svude*«? Ovdje ne govorimo o latinskom pjesniku i piscu koji je doživio najmanje devet izdanja svojih latinskih djela. (Erfurtsko izdaje *De laudibus Herculis* i drugih pjesama dovršeno je 1524, nekoliko mjeseci poslije Marulićeve smrti). Ovaj zabrinuti moralist steći će najveću popularnost u Evropi tek za vrijeme i poslije Tridentskog sabora. Samo djelo *De institutione bene beateque vivendi* izaći će do kraja stoljeća još u 33 poznata izdanja na latinskom, talijanskom, njemačkom, portugalskom i češkom jeziku. Ali sva ta djela, uključivši i ona u kojima je čvršće vezan za rodno tlo, kao što je *Epistola ad Adrianum VI. Pont. Max.* u kojoj trubi na uzbunu ili naivna disputa o porijeklu i narodnosti sv. Jerolima, danas su literarno mrtva. Ne bi mu mnogo veću slavu bila donijela ni stoljećima zaturena *Davidiada*, iako i ona potvrđuje njegovu ne malu nadarenost. Jer Marulić je to što je stoljećima bio i do danas ostao — živi Marulić koji još uvijek pruža mnogo onima koji umiju čitati — nesumnjivo po hrvatskim stihovima. Za posttridentsku Evropu Marulić je moralist. Ali njegove su pouke, premda uvjetovane prilikama u kojima je živio, papirnate te se ni sam nije po njima vladao. On je propovjednik kojega ne slušaju ni njegovi istomišljenici, historičar koji se izgubio u tmuni stoljeća, latinski pjesnik koji se tek fragmentarno približio razini svojih mogućnosti. Živi je Marulić, dakle, pisac *Judite*, *Molitve suprotiva Turkom*, satiričar i humorist, ukratko pjesnik koji je u pravo vrijeme umio progovoriti pravim glasom, ponekad naivno ili šturo, ali uvijek nadareno i čisto.

Marulićev Split je još mali srednjovjekovni grad, lišen prirodnog zaleda i »*zatvoren*«, kako bi rekao Hanibal Lucić, »*tamo tja . . . u kutu*«, stegnut u čvrsti obruč venecijanskih brodova i mnogo opasnijih turskih konjanika koji harače po kaštelanskom i splitskom polju i zalijeću se do samih gradskih zidina prijeteci sve češće i sve krvavije. Grad klera i redova, relativno imućnih patricija i pučana koji se tek dodirnuti novom sviješću bore za podjelu vlasti. Marulićev kratkotrajni boravak u Padovi, njegovo opsežno klasično obrazovanje, i za jednog svjetovnjaka relativno velika zainteresiranost za pitanja morala i načela strogoga kršćanskog života nisu ga otudili od zemlje ni od naroda. Tako se ovaj nadareni plemićki sin, odvjetnik kao što mu je bio i otac te sudac i egzaminator notarskih spisa ubrzo našao u malom krugu splitskih humanista i latinskih pjesnika u kojemu je djelovao do smrti, živeći više manje običnim

životom ondašnjeg imućnog građanina, ni raskalašeno, ni isposnički kako se to poslije tvrdilo. Priče ispletene oko njegova imena opovrgavaju mnoge danas već poznate činjenice kao i njegova djela.

Što je izabrao baš povijest »počtene i svete udovice Judite i preohologa Oloferna, kojega ona ubivši, oslobodi svu zemlju izraelsku jur od nadvele pogibili«, i što mu je »ulizlo u pamet« da je »stumači našim jazikom«, govori ne samo o shvaćanju položaja u kojemu se našao Split nego i o biti Marulićeve zamisli. Ne zaboravimo: ova je starozavjetna biblijska udovica svojom ljepotom i kićenjem općarala Holoferna, pomogla da se opije i u snu mu odrubila glavu. Nema sumnje: namjera, obrana rodnoga grada, zaista je plemenita i Juditin je podvig svakako vrijedan hvale, ali pitanje je bi li pravovjerni Marulić koji se uz to i dobro snalazio u kršćanskoj moralici, izabrao baš tu, sa stajališta novozavjetnog shvaćanja etike, sumnjivu priču da nije na svoje uši čuo turske bubnjeve i konjsku »bahat« pod gradskim zidinama. Osnovnu ideju ohrabrenja svojih sugrađana i poziva na otpor jačoj sili Marulić sprovodi, tako reći, kroz čitav spjev. Legenda o hrabroj udovici što je spasila grad od osvajačke Nabukadnezarove vojske u gotovo beznadnoj situaciji bila je više nego prikladna za to. Marulić će svoju zamisao još jednom potvrditi izabравši za svoj latinski spjev biblijsku priču o Davidu koji je ubio Golijata, ovaj put za one »ki« jesu naučni knjigama »latinskim aliti dijačkim«. Da je neprestano imao pred očima Turke vidi se i po opisima vojski i bitaka, i po nazivlju koje ide od sultana, vezira i subaša do bedevija, talambasa, i svionih skendera, ali još više po dosljedno sprovedenoj osnovnoj koncepciji u kojoj česte »pritači« i mnoge pouke nisu sporedna stvar.

Marulić je pjesnik koji, kako sam kaže, polazi od »starih poet« i od »naših začinjavac«. Ali je njegovo polazište stvarno mnogo šire. Njegov su temelj Biblija i klasika, a njegovo iskustvo stari i novi pjesnici, talijanski i naši: glagoljaši i pjevači duhovnih legendi, leutaši i gradski puči začinjavci, narodni pjesnici i pobožni moralizatori i prosvjetitelji što na ovom hrvatskom čakavskom tlu djeluju stotinama godina. Svi su oni tko više tko manje utkani u nutarnje i vanjske tkivo Marulova spjeva koji i po toj sintezi označava početak novoga u hrvatskoj poeziji. *Judita* nije prvo Marulićevo djelo na hrvatskom jeziku. Ali njegovi religiozni stihovi i prvi nevješti prevodi, pouke i »pritači«, pisane često u konvencionalnoj moralizatorsko-propovjednoj intonaciji, samo su priprema za Marulićev veliki spjev. Ni *Suzana* koja je, poslije *Judite*, pisana i vještije i lakše nije mnogo više od ranih stihova. Nadarenost i istinska ponesenost javit će se tek u pojedinim čistisima *Dobrih nauka*, koji su u cjelini ipak samo oštra satira na dio opakog i »tašćeg« klera. Može se ponekad otkriti i neka samonikla tuga za mladošću, neočekivano izbiti gorčina života, ali to će biti samo trenutak posebnog nadahnuća:

»Taščina od tašćin i sve je taščina,
Ovi svit je osin i magla i tmina«.

(Svit je taščina)

Na svoj način još žive i satiričke ili šaljivo-satiričke pjesme *Anka Satira* ili *Poklad i korizma* u kojoj maštovitost i groteskna slikovitost naturalističko-irealne tučnjave između Pokladove i fra Dezunove vojske svjedoči o snazi Marulove imaginacije. Poetski je još i danas svježja slavna *Molitva suprotiva Turkom* koja je uza svu rječitost i uvjerljivost ostajala bez stvarnoga odjeka. Čitajući stihove Marulićeva »tuženja« uvijek iznova vidimo polja koja se »bile od kosti vitezov« i čutimo miris paljevine, i čujemo jecaje majki kojih plod »odvode« i svih »prognanih«, »vapaj i suze njih«, plač za izgubljenom »baščinom«. Ali bi svi ti stihovi bez *Judite* vjerojatno ostali zatureni i bez jačega odzvuka.

Judita je najcjelovitije, najzatvorenije i najzrelije Marulićevo pjesničko djelo. U njoj je pedesetgodišnji pjesnik napisao svoje najbolje stihove koji i danas zvone poetski čisto i uvjerljivo. *Judita* je pisana na liniji suprotstavljanja osvajaču, na liniji otpora koji u hrvatskoj kijiževnosti traje od vinodolskog popa Martinca i nepoznatih glagoljaša pa do Mažuranića i Kranjčevića, a u odgovarajućim varijantama, tako reći, i do najnovijega vremena. Marulić je u biti čovjek svoga razdoblja i sredine odnosno prilika u kojima je živio. Njegovu svijest, njegov pogled na svijet oblikuje s jedne strane kršćanski moralistički odgoj i još potpuno neprevladana sputanost srednjovjekovlja, a s druge klasično obrazovanje i dodir s buđenjem humanističkim i pučkim koje se i na tom uskom prostoru, ukliještenom između turskih predstraža i venecijanskih pritisaka i nebrige, okreće prema novim shvaćanjima koja zrače s druge strane Jadrana zajedno s prijetnjama i ograničenjima. Njegovo je življenje ucstalom, življenje čovjeka koji, po onome što znamo, ostaje vjernikom do kraja, a živi relativno slobodnim životom svjetovnjaka prilično angažirana u borbi za stjecanje ovozemaljskih dobara. Takva je i njegova ideologija koja se kreće između shvaćanja dosljednoga didaktika i moralista vezana pomalo i strahom od hereze i šizme, ali i oslobođena dotrajalih stega i skolastičke uskoće kad god je trebalo biti probuđenim građaninom ili čak kritičarem grabežljivosti i razvrata u kojemu je bio ogrezao i viši kler. Na osnovici te i takve vezanosti za stvarni život i za rodno tlo, a ne samo na strahu od turske najezde temelji se i njegovo domoljublje i zabrinutost nad ugroženom »baščinom«. U vremenu u kojemu je čak i uznemireni i zainteresirani nadbiskup Zane zabranjivao svećenicima propovijedati »ilirski«, a ni jedan glagoljaš, po odredbi Cornela, nije mogao biti član »kapitula Sv. Dujma« ni uživati desetine ili bilo kakvih drugih dohodaka, Marulić se odlučuje da *Juditu* piše »u versih harvacki«. A to je makar i indirektno suprotstavljaj-

nje i onome drugom »*manjem zlu*«, obrana ljudskog integriteta i vlastitog uvjerenja. Pritisnut realnošću nabijenom prijetnjama i lišenom neke stvarnije nade, Marulić će se prirodno vraćati »bogu i molitvi« koja mu ostaje kao posljednja vjera u spas od smrti pod turskim kopitom. Na toj podlozi nastaje *Judita*. Na njoj se djelomično, ali samo djelomično, temelji i »*slava nje*«, popularnost kroz stoljeća. Jer *Judita* je prije svega umjetničko djelo, djelo nadarena pjesnika. Ne možemo u ovom okviru raščlaniti sve osobitosti Marulićeva stiha, upozoriti na sve vrijednosti njegova »*poja*«. Ali govoreći o *Juditi* ne možemo zaboraviti njegove slikovite, likovno i zvučno podudarne, a poetski svrhovite i sugestivne opise:

»*Još iz dna izvita ne biše sva zora,
Ni rosa sa cvita opala, da gora
Biljaše jur zgora visoko varhami
A struja od mora mišaše iskrami.*« *Itd.*

(J. I, 105—108)

Autentičnom čakavskom intonacijom i izvornošću izraza Marulićevi najbolji stihovi zaista nagoviještaju novo razdoblje hrvatske književnosti. I mogli bismo navesti mnoge kvartine u kojima Marulić progovara jednako nadareno i uvjerljivo bilo da dinamizira sliku Oloferne vojske oživljavajući njezino kretanje i pustoš i strah koji širi, požare i krv, ili da čvrstim i sigurnim potezima daje karikaturu Oloferna, ili da govori o žeđi koja je »*ulizla*« u opsjednutu Betuliju, ili da naprosto opisuje plov po uzburkanu moru:

»*Garbin hlopon hlidi a zvižju konopi,
Val rovući slidi ter busa u popi.
Sve nebo poklopi oblak s tmasta lica,
Iz njega dižd kropi, mun'ja ga prosica,
Grom s triskom potica, strahotno tartn'jući,
Preda, pada nica mornar li jidrući.*«

(J. III, 227—32)

Iz često spominjanih stihova o oblačenju i kićenju *Judite* zazvučat će nam još jednom daleki odjek pučke pjesme, ali ćemo osjetiti i zrelinu nadarena pjesnika kojemu priznajemo izvornost i onda kada možda i nije prvi:

»*Zlatimi žicama sjahu se poplitci,
A trepetljicami zvonjahu uvitci,
Stahu zlati cvitci po svioni sviti,
Razlici ne ritci po skutih pirliti,
Svitlo čarljeniti ja rubin na parstih,
Cafir se modriti, bilit na rukavih.*« *Itd.*

(J. IV, 89—94)

Ili će nas iznenaditi slike drastičnih i gotovo opscenih prizora Oloferнове gozbe ili Juditine akcije, uznemirenosti i poraza obezglavljene asirske vojske. U duhu su osnovne Marulićeve ideje, razvučena moraliziranja i Juditina apoteoza, ali to ne može uništiti nepresušno poetsko vrelo koje živi preko četiri i pol stoljeća. Tako će i usprkos neizbježnim padovima koji su djelomično uvjetovani i prilikama Marulić svoju »*novu plavcu*« dovesti u luku poezije da bi trajala »*dokle živući bude harvackih stas*«.

Mogli bismo se, dakle, samo djelomično složiti s Mihovilom Kombolom koji 1950 (*O Marku Maruliću*, predgovor *Juditi*) piše da je Marulić »*u novoj književnosti stršio kao prolazan pisac i kao predstavnik starijega vremena*«, te da je on »*po znatnom dijelu svojega pjesničkoga rada zapravo jedan od posljednjih predstavnika hrvatske srednjovjekovne književnosti*«, »*jedan od posljednjih začinjavaca*«. Po onomu što je u njega najživlje Marulić, međutim, nije samo otvarao »*nove perspektive*« hrvatske književnosti nego je i napisao ne mali broj stihova koji idu među najbolja ostvarenja toga novog. Intenzitet, plastičnost i upečatljivost slika, dinamizam skupnih prizora i pokreta, zgusnutost i izvornost poredaba i metafora, izvanredna zvučnost njegova dvanaesterca daje Marulićevo djelu lirsku prodornost i snagu koja nije ni do danas izbljedjela. Njegovi uspjeli stihovi zvuče jednako svježije i uvjerljivo kao i onda kad su pisani. Štoviše, stoljeća im dodavaju aromatični dah starine i patinu dozrele poetičnosti te i danas znače mnogo više od književnoga svjedočanstva o vremenu u kojemu su nastali. Mogućnosti ovoga nadarenog pjesnika bile su svakako i veće. Ali pjesnik je ono što jest, a ne ono što bi u nekim drugim prilikama možda mogao biti. Hrvatska će renesansna književnost dati i takve majstore stiha kao što su Hanibal Lucić, Mikša Pelegrinović, Petar Hektorović, Dinko Ranjina, Dominko Zlatarić ili Juraj Baraković a da i ne spominjemo velikoga dum Marina, ali je ime Marka Marula Pečenića ipak zapisano zlatnim slovima na početku jednoga kretanja. Ne samo zato što je, uz Šišmunda Menčetića i Đoru Držića, poslije anonimnih glagoljaša i začinjavaca, dao prva zrela poetska ostvarenja na našem jeziku nego i zato što je izvršio vrlo velik utjecaj na hrvatsku renesansnu (i ne samo renesansnu) književnost. Pa ako je njegova književna vrijednost i manja od kulturno-povijesne ipak je njegova slava zaslužena, a mnogi će njegovi stihovi zaista živjeti »*dokla*« i »*zemlja ova*«.

BILJEŠKE

1
2
»O koliko blude ki kã su došasna
Brez razbora sude kakono iza sna.«

»Pridaj mu sliposti, neka ga zadiju
Mrižom me liposti i zamkom očiju
Kad s njima uzbesiju da riči jazika
Moga se zabiju u sarce človika,
I ljubav velika smami ga tu di je
Tako da do vika ne znat bude gdi je.«

3
Pri toj su ostale kako pri hartu zec,
Pri sokolku gale, pri sunačcu misec
Njih jošće slave brec po zemlji boboni.« Itd.

⁴ J. I, 47.

⁵ J. I, 94.

⁶ J. III, 218.

⁷ J. IV, 88.

⁸ Treba imati na pameti da je čakavski utjecaj koji vjerojatno izvire iz govornoga jezika i iz predrenesansne književnosti u Dubrovniku, naročito u vrijeme Marulića, dosta jak te daktila ima ipak znatno manje nego bi ih bilo u istim dvanaestercima pisanim književnim jezikom.

⁹ Moglo bi se pomisliti da se razlike između stiha Dubrovčana s jedne, a Splitsana, Zadrana i Hvarana s druge strane temelje na razlici u jeziku, ali to nije tako, one izlaze u prvom redu iz strukture stiha. O tome u raspravi *Ritmička osnova u stihu hrvatskih pjesnika XV i XVI stoljeća* (M. F. Čakavski pjesnici renesanse, Zagreb, 1969).